

İÇ KONTROL VE ARA DENETİM *

Joseph RECHT

Çeviren :

Doç. Dr. Ferruh ÇÖMLEKÇİ

Hata ve hileye karşı uyanık bulunmak iş dünyasının üzerinde en fazla durduğu bir meseledir. Bu hususlara karşı korunma iyi ve denenmiş bir iç kontrol sistemi yardımıyla olur. Bir görevlinin yaptığı yolsuzluk açığa çıkarıldığında, bunun çok kere yöneticinin görevliğinden ve işleri olurluna bırakan bir insan oluşundan ileri geldiği kabul edilir.

Muhasebe yönünden hile, hileli bir davranışta bulunulması veya böyle birşeye imkân verilmesi ve bu suretle, sahibinin müsaadesi veya bilgisi dışında mülk sahipliği hakkının ihlâli sonucunu doğuran, hile teşkil edici nitelikteki dürüst olmama halini veya kayıtsızlığı ifade eder. İyi bir işletme-içi muhasebe kontrolü yardımıyla hileyi önleme, hileyi meydana çıkartmaktan çok daha fazla arzulanan şeydir. Denetlenen işletme tarafından kullanılan iç kontrol metodlarının gözden geçirilmesi bağımsız muhasebe uzmanının görevlerinden birini teşkil eder.

Hileyi asgariye indirmenin en iyi yolu, böyle birşeye teşebbüs edebilecek kimseleri bu işten alıkoyabilmektir. Hileyi kontrol etmek için, hile yapmanın usullerini bilmek gerekir. Hile şekillerinden bazıları şunlardır :

- Nakit girişlerinin muhasebeleştirilmemesi
- Hileli ödemeler

(*) «Internal Control and Interim Audit», *Standard Handbook For Accountants*, der.: J. K. Lasser, McGraw-Hill Book Company, New York 1956, s. 231.

- Menkul kıymet hırsızlığı
- Fonların zimmete geçirilmesi
- Mal hırsızlığı
- Gönderilen malın kayda alınmaması

Dürüst bir yönetimin teşkili ve iyi bir iç kontrol sistemi hile teşebbüsüne karşı en iyi engeli meydana getirir. İç kontrol, organizasyon hedeflerine en az kayıpla erişilmesini sağlayıcı kontrol ve kısıtlamaları tanzim eden, düzgün ve tesirli bir faaliyet prosedürü yaratmak maksadiyle selâhiyet hudutlarını, bütün faaliyetlerle ilgili sorumlulukları ve onların yönetim ve kayıt şekillerini tayin eden organizasyon içi bir sistemdir.

ORGANİZASYON PLÂNLARI

Bir ticari işletme, ilk önce, faaliyetlerini münasip surette fonksiyonlarına göre bölmelidir. Bu takdirde sorumluluğun muhtelif departmanlara, yönetim üst kademesinin emrettiği yükümlülük ve politikalara uygun düşen etkili faaliyetlerine göre tahsis edilmesi gerekir. Yönetim üst kademesinin, organizasyonun çatısı altında müstakil bir kısım olarak kendilerine tahsis olunan sorumlulukları ifa etmeleri için, muhtelif bölümlere yetki göçerilmesinde bulunması önemlidir. Bu sorumluluk ve yetkinin çok açık bir şekilde belirlenmiş olması ve eğer mümkünse, organizasyon ve işlem akış şemaları şeklinde formüle edilip, etki alınan giren bütün idarecilere dağıtılması gerekir.

Müstakil bir işletmenin organizasyon ve işlem akış şeması selâhiyet teşkilâtını gösterir ve o haliyle, bir departmanın diğeriyle, bir idarecinin bir diğereciyle ve görevlilerin üstleriyle olan ilişkilerini aksettirir.

Bağımsız muhasebe uzmanlarının, selâhiyet ve sorumluluğun karıştığı hallerin sayısını azaltmak için, imkân olduğunda, bu tarz şemaların hazırlanmasına önyak olmaları gerekir.

Tesirli işletme faaliyetlerinde bulunabilmek maksadiyle, sorumluluklarla ilgili olarak ihtilâf çıkmasından veya sorumlulukların aşılmasından kaçınmak gerekir. Bu bölümsel selâhiyet, iyi bir iç kontrolün ayrılmaz bir parçasıdır.

İÇ KONTROLUN ARA DENETİME OLAN TESİRLERİ

Periyodik inceleme bağımsız denetçiye, iç kontrol sisteminin faaliyetlerini yakından tetkik etmek ve eğer zayıf yönler teşhis edilmişse, yönetime vaktinde fikirler vermek fırsatını bahşeder.

Ara denetimler sırasında bağımsız denetçiler, organizasyon fonksiyonlarının şirketin iş görme usulleriyle ne derece bağdaştığına bakmalıdır.

Gerektiği gibi işleyen bir iç kontrol sistemi, bağımsız denetçinin, iç denetçilerin muhtelif ve bazen de karışık işleri kavrayıp hallettiklerine kanaat getirdiği hallerde, ara denetim esnasındaki detaylı çalışmalarını asgariye indiren bir tesire sahiptir. Detaylı işlerin kontrolunda ve raporlama maksatları için kullanılabilir. Malûmatın toplanmasında iç denetim kadrosundan faydalanılabilir. Tesirli bir iç denetim, büyük işletmelerin bağımsız olarak denetlenmelerine (dış denetim) imkân ve kolaylık sağlar. Bağımsız muhasebe uzmanı, iç denetim kadrosunun yaptığı işi tam anlamıyla inceledikten sonra, denetim plânının hazırlanması maksadiyle bu kadrodan faydalanma yoluna gitmelidir. Ne kadar tesirli olduğu bir yana, iç denetimin, bağımsız denetçinin yapacağı işin yerine geçerli olabileceğini kabul etmek imkânsızdır.

Menkul Kıymetler ve Kambiyo Komisyonunun S-x Nizamnamesinin 2-02 No. lu Kaidesi şunu amirdir :

«Gerekli denetim alanını tayinde, iç kontrol sisteminin ehliyeti üzerinde gerekli dikkat sarfedilmelidir. Kendi kadrosunda istihdam edilen denetçiler vasıtasıyla muntazaman yürütülen bir iç denetim sistemine gerekli ağırlık verilebilir. Bağımsız muhasebe uzmanı, durumları tevsik edilen kimse veya kimselerce takip edilen muhasebe usullerini gözden geçirecektir ve gerçekte bu muhasebe usullerinin takip edilmekte olduğuna uygun ölçüler dahilinde kanaat getirecektir.

Şirketlerin memleketin muhtelif yerlerine dağılmış vaziyette fabrikaları, şubeleri veya kısımları olduğu ve bağımsız denetçilerin bunların birkaçından fazlasına gitmelerine imkân olmadığı hallerde, denetçi, ziyaret edilmeyen yerlerle ilgili olarak arzedilen raporlardan ötürü iç denetim kadrosuna güveni olduğunu denetim çalışma

kâğıtlarında zikredebilir. Denetçinin, bunu raporunda belirtmeye değip değmiyeceğine karar vermesi gerekir. Şüphesiz denetçi, bizzat gitmediği muhtelif fabrika, şube veya kısımlardaki iç kontrol sistemine güvenmeli ve herşeyden önce onların yeterliliğine ve faaliyet etkenliğine kanaat getirmelidir.

Tatminkâr bir iç kontrol sistemi denetçinin, yönetim için periyodik mali tablolar, proforma tablolar (projecton statements) ve tahminler hazırlamasını mümkün kılar. Keza böyle bir iç kontrol sistemi, bankalar ile diğer kredi verenlerin periyodik gelişme raporlarını elde etmelerine imkân hazırlar. Menkul kıymet yatırımcıları, ilgili oldukları şirketlerin periyodik olarak gelişimini öğrenme fırsatını bulurlar. Tasarruf ve yatırım fonlarını yöneten mütevelliler (estates and trusts) bu sayede adına hareket ettikleri şirketlerin periyodik raporlarını elde etme imkânını kazanırlar.»

Denetçiler, bir iç kontrol sisteminin mevcut olduğuna bakıp denetim usullerinde gevşemeye meydan veremeyeceklerini ve iç kontrolün onların test yapma usulleri yerine kaim olamayacağını hiç akıllarından çıkarmamalıdır. Bir iç kontrol sisteminin mevcut olması ve bunun niteliği dış denetçiye, uygulayacağı denetim prosedürünü genişletmesi veya sınırlandırması hususuna karar vermesinde sadece bir esas olabilir.

İÇ KONTROL SİSTEMİNİN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

Denetçinin aşağıdaki faktörleri gözönünde bulundurması gerekir :

Organizasyon cesameti büyüyüp, işleri karışık hale gelmekte ve değişmekte midir? Eğer durum böyle ise, bu takdirde başarılı bir yönetim ileriye ait tahminlerde bulunurken bir klavuz veya esas olarak ara raporlar ile analizlere çok bağlı kalır.

Hata ve hileleri önlemek ve açığa çıkartmak suretiyle şirket aktiflerini korumak yönetimin başta gelen sorumluluğu olduğundan, sorumluluğun hakkiyle ifa edilmesi için uygun bir iç kontrol tesisi ve idamesi gereklidir. Öte yandan, denetçinin iç kontrol sistemindeki herhangi bir zayıflığa işaret etmek için daima hazırlıklı olması gerekir.

Hakkiyle işleyen bir iç kontrol sistemi insan zaaflarına karşı korunmayı temin eder. Daimi kontrol ve gözden geçirme, hatalı ve hileli işlemlerin uzun süre keşfedilmeyip gizli kalma ihtimalini azaltır ve yöneticinin sunulan mali raporun güvenilirliğine büyük bir itimat duymasına neden olur.

Bağımsız hesap uzmanları çoğu şirketi detaylı olarak denetime tabi tutmaz, zira denetçinin yeterli bir kanaata erişebilmesi için bu şekilde bir yol takip etmeye çok kere gerek kalmaz. Denetçiler, pek çok günü kapsayan muameleleri kontrol etmenin bir aracı olarak iyi bir şekilde işleyen iç kontrol sistemine güvenmek zorundadırlar.

Yeterli Bir İç Kontrol Sisteminin Unsurları

Çeşitli yöneticilerin idarî yetki ve sorumluluklarını belirleyen bütün teşkilâtın tam bir organizasyon plânı.

Bütün departmanların görevlerini ifa ederken takip edecekleri politika ve usulleri tesbit eden kusursuz bir yönetmelik.

Aktif değerler, borçlar, gelir ve giderler üzerinde tam bir muhasebe kontrolünü tesis etmek için lüzumlu kayıt ve muhasebe işlemleriyle ilgili bölümün açık bir şekilde belirlenmesi.

Tatillerde, muhtelif sorumlulukların yürütülmesini sağlamak maksadıyla bir diğerrinin yerini tutacak ehil personelden faydalanma.

Nizamlayıcı prosedürleri ve ilgili koruyucu iç kontrol sistemine bağlı olarak mali hesapların doğruluğunu temin etme işinin görüleceği yerlere münasip idarî personelin tayini.

PROSEDÜRLERİ DEĞİŞTİRME

İç kontrol metodlarını gözden geçirirken prosedürler denetçinin karşılaştığı durumlara göre değişecektir. Orijinal plânı ve tertibatı çok iyi olmasına rağmen, pek çok halde bir sistem, muayyen kontrollerin ve muvazenenin devam etmemesinden ve bu nedenle iç kontrol mekanizmasının bozulmasıyla zayıflar ve tesirsiz hale gelir. Bir iç kontrol sisteminin uygulanışı insanların elindedir. İnsanlar zaaflıklara ve kötü yollara başvurmaya maruz kaldıkları gibi, çoğu durumlarda iç kontrol prosedürlerini yürütmede gevşeklik

de gösterirler. Denetim prosedürünün kısmı olarak, bağımsız denetçi, elverişli iç kontrolün mevcut olup olmadığına, hakikatte uygulanıp uygulanmadığına ve plânlandığı haliyle yürütülüp yürütülmediğine bakar. Yeterli bir iç kontrol sisteminin yaratılması ve idamesi herşeyden önce yönetimin sorumluluğudur.

Amerikan Muhasebeciler Enstitüsünün Denetim Prosedürleri Komitesince neşredilen «Denetim Standartları» raporunda tekrarlanan ve Denetim Prosedürü 1 adlı Rapordan iktibas olunan aşağıdaki pasajlar yukarda bahsedilen hususu destekler mahiyettedir :

«İncelenecek sahanın tayini hususunda ve hissedarlar ile alacaklılar grubunu belirli bir yönde soruşturmaya tabi tutmanın zaman ve masraf sarfına değip değmeyeceğine karar vermede, bağımsız denetçi, en iyi yargıya varmaya çalışmalıdır..... Güven duygusuna sahip oluncaya kadar iç kontrol sistemi ile muhasebe kontrolünü gözden geçirmek bağımsız denetçinin görevidir. Bütün hırsızlık veya hileli hallerin açığa çıkarılma ihtimalinin tamamen yok olması için bağımsız denetçi bütün işlemleri detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutmak zorunda kalacaktır. Bu, ticari teşebbüslerin büyük çoğunluğu için çok büyük bir masrafa yol açar - bu, beklenen kâr veya onun sağlayacağı teminatın makûl sınırlarını tamamen aşacak ve endüstrinin üzerine hiç de uygun olmayan bir yükün binmesine sebebiyet verecek bir masraf olacaktır.

Tetkik, test ve soruşturmaların bir sonucu olarak iç kontrolün tesirliliği hakkında erişeceği hükme göre denetçinin örneklemenin kapsamını ve test büyüklüğünü tayin etmesi gerektiğini bir kere daha tekrar etmekte fayda vardır. Bu hususta kendi çıkardığı sonuçlara dayanarak bağımsız denetçinin, ya daha detaylı bir incelemeye girişilmesi gerekir veya bu husustaki çalışmalarını sınırlandırabilir.»

TEST YAPMADA PRATİK USULLER

Ara denetim esnasında iç kontrol prosedürlerinin etkenliğinin teste tabi tutmanın bazı pratik usulleri şunlardır :

Ara denetimde senede bir veya iki defa alacaklar hesabı ile

borçlar hesabının doğruluğunu araştırmak hem adettir, hem de arzu edilen birşeydir. Bu tür doğrulamaların kullanılması, bu hususta sene sonunda yapılan çalışmalarında çoğu zaman kaçırılan fırsatların elde edilmesine yarar.

Aynı nedenle, devamlı envanter usulü cari olduğunda, her ara denetimde kısmî envanter yapımı ve sonucun devamlı envanter kayıtları ile karşılaştırılması mümkün olur.

Beklenmeyen fizikî tetkikler, menkul kıymet ve ticarî senet sayımları, bazen yolsuzluk ve hataları açığa çıkaracaktır.

Şirket fonlarının etkin bir şekilde kontrol edildiği ve bu hususta hiç kimsenin tek başına tam sorumlu veya kontrol selâhiyetine haiz olmadığını anlamak maksadiyle, fonların giriş ve çıkışı ile ilgili metodların gözden geçirilmesi işinin mali yıl esnasında yapılması daha faydalı olabilir.

Aynı şey küçük kasa fonlarının giriş ve çıkış metodlarıyla ilgili bir çalışma için de geçerlidir. Bütün fon çıkışlarının tam olarak aksettirildiğine ve fondan yapılan ödemelerin tamamen müsaadeye dayandığına ve ilgili malûmatla doğrulandığına denetçinin dikkat etmesi gerekir. Fonların fiili sayımının denetim zamanında denetçi tarafından yapılması ve bunun ara bakiye ile uyuşması lâzımdır. Küçük kasa makbuzlarındaki tutarların yazı ile yazılmış olması ve böylece tutarların arttırılması ihtimalinin asgariye indirilmesi gerektiği önemli bir husustur.

Sahipolunan makine veya teçhizatın kalem kalem detaylı bir şekildeki kaydının şirketçe yapılması gerekir. Denetçinin, fiilî alış ve yerleştirme olayı kadar, satın alınan her kalem için yetki bakımından iç kontrol sistemini periyodik olarak tetkik etmesi de gerekir. Bir ara denetim bu kontrolü yapmak için en büyük fırsatı yaratır.

İç kontrolün sadece büyük şirketlere has olduğu yolunda yanlış bir düşünce vardır. Ara denetim anlaşmaları esnasında denetçi tarafından yapılan kısa bir çalışma, bir tek defter tutucusu olan bir küçük işletmede dahî bazı çok tesirli iç kontrol usullerinin uygulanabileceği ihtimalini gösterecektir. Örneğın, ücretleri nakit olarak ödeyen çok küçük işletmeler ile maaş bordrosundaki kalemleri belgelemeye yarayacak başkaca vasıtası olmayan müesseselerde, her haftaya ait bordronun gözden geçirilmesi ve onaylanması sa-

hibine tavsiye edilir. Bu, maaş bordrosunun şişirilmesine karşı en elverişli bir kontrol şeklidir; bu tip işletmelerde görevliler çok yakından tanınmış olacağı gibi, kendilerine ne kadar ödeme yapılacağı da çok iyi bilinir. Şüphesiz, maaş bordrosunun aritmetik doğruluğuna itibar edilmesi de gerekir.

Küçük bir şirkete uygulanabilecek diğer bir iç kontrol prosedürü de, belgelerin geçerliliğini sağlamak maksadiyle imzaya yetkili bir gurubun tayin şeklidir. Keza denetçinin, hileli bir şekilde tekrarından kullanılmalarına mani olmak maksadiyle bu belgelerin ödemelerden sonra gerçekten tahrif edilmişliklerine bakması da gerekir. Bu prosedürlere uygunluk ara denetimlerde etkili bir şekilde teste tabi tutulabilir.

Alacaklar hesabının suiistimali neticesinde hesabın alacak tarafına yetkisizce düşülen kayıtları açığa çıkarmak için denetçinin, iç kontrol sisteminin, tahsil edilemeyen olarak kâr ve zarara geçirilen bütün alacaklar ile hesabın alacağına düşülen bütün kayıtların tamamen gerekli yetki alınarak yapıldığını ve dâva yolu ile tahsil edilen çürük alacakların tam mânasiyle işlem gördüğünü ortaya koyacak şekilde makûl esaslara dayandığını araştırması gerekir. Bu program maddesi, keza, ara denetim anlaşmalarında da uygulanabilir.

ÇALIŞMA KÂĞITLARININ DOSYALANMASI

Çalışma kâğıtlarının dosyalanması ve indekslenmesi ile ilgili pek çok metod vardır, bilhassa bunun sayısı iç kontrol konusu ile çok kınından ilgilidir. Bu metodlar ve uygulama, her muhasebe firmasının makûl bulunan sisteme uygun olarak değişecektir. Birçok muhasebe firması, önemli malûmatı ihtiva eden dosya ve kayıtları devamlı surette muhafaza eder. İç kontrol metodlarının denetim devresinde ilkin ve sonradan gözden geçirilmesi, dosyalama işinin bir kısmı olarak yapılmalıdır, çünkü bunlar birinci derecede ve her zaman için önemlidir.

İlk denetimde denetçi, yürürlükte olan metodlar ve bunların etkenlikleri bakımından iç kontrol sistemini mükemmelen incelemelidir. Aradaki devre zarfında vukubulabilecek değişmelere işaret etmek maksadiyle, sonraki denetimlerde denetçinin bu notları gözden geçirmesi gereğine ihtiyaç vardır. Sene sonu denetimi için

yıllık çalışma kâğıtlarının, kullanılan metodların etkenliğini araştırmak gayesiyle yıl boyunca denetçi tarafından yapılan muhtelif testlerin listelendiği ayrı bir iç kontrol dosyasını ihtiva etmesi gerekir. İç denetim sisteminde herhangi bir aksaklık teşhis edildiğinde, islâhedici tedbirler tavsiye edilmesi zorunludur.